Devletin “Soğan” Bildikleri: Dersim Alevileri, Ermeniler ve Süryaniler

written by Mehtap Tosun | 28 Şubat 2021

Mehtap Tosun[1]

Bu yazı, iki farklı coğrafyada, Dersim ve Mardin’de 1915’in izini sürerek, soykırımın Ermeniler dışında Dersim’deki Alevi (Kızılbaş)-[Kırmanc (Zaza)-Kurmanc (Kürt)] ve Mardin’deki Süryani toplumlarına yansımasının benzer saik ve söylemler etrafında nasıl şekillendiğini ortaya koymaya çalışacaktır. Yazı boyunca cevabı aranacak şu iki soru devletin toplumsal grupları ayrıştırma tekniğini ve toplumsal barışa müdahale şeklini anlamamızı sağlar: 1. Kurucu devlet, etnik-dinî saflık (Türk-İslam) politikası aracılığıyla, bir arada yaşama pratikleri uzunca bir zamana yayılan, farklı etnik-dinî gruplara nasıl müdahale etmiştir? 2. Devletin ve diğer iktidar odaklarının milliyetçi tutumlarının geçmişte toplumsal barışa müdahaleleri ne şekilde olmuştur?

Gayet iyi bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ideolojisi, ulusal kimliği, yok edilmesi gereken “öteki”ye karşı belirlemiştir. Bu politikanın hedefi; inşa halindeki Türk kimliğinin güvenliğini sağlamak, varlığını güvence altına almak ve gelişmesine katkıda bulunmaktı. 1915 yılı, bu kurucu ideolojinin Türkiye’deki Ermeniler için toplu katliama dönüştürüldüğü, yaşadıkları topraklarda Ermenilerin kitlesel olarak köksüzleştirildiği bir dönemin başlangıcıydı. 1915’te aynı zamanda devlet, etnik-dinî saflık siyasetinin sonucu olarak zor kullanarak ve şiddet yoluyla toplumsal

yapıya, kimliğe ve kültüre müdahalesini Ermeniler dışında ama onlara referansla iki dinî kategori ekseninde ortaklaştırmıştır: Alevilik ve Hristiyanlık. Dolayısıyla devletin bölgesel ve kimliksel egemenlik tutkusu, Dersim'de Aleviliğin ve Mardin'de de Süryaniliğin 1915'te Ermenilerle eşitlendiği, katli vacip görüldüğü bir ulus-devlet pratiği ile karşımıza çıkmıştır. Soykırımın Ermeniler dışında adı geçen bu iki topluma direkt yansımasını Bauman'ın kullandığı "bahçıvan"[2] metaforu ile anlamlandırmak mümkün. Bahçıvanın vizyonu kendi tasarımını bozan yabani otlardan kurtulma çabasıdır; yani yabani otların yayılmaması için onları ayırmalı ya da bir şekilde tasarımına dahil etmelidir; eğer bu önlemler yetersiz ise onlardan tamamen kurtulmaya çalışır. Dersim Alevileri ve Süryaniler, tıpkı Ermeniler gibi kurucu devletin kimlik ve ulus matrisini, yani bahçe tasarımını bozan yabani otlar gibi görülmüş, bu grupların o tasarımın içerisine hiçbir şekilde konulamayacağı anlaşılmıştı. Bu nedenle bahçıvanlar (devlet güçleri) tarafından ulus ve toplum sınırlarının dışına itilmesi gerektiğine karar vererek Dersim Alevileri, Süryaniler ve Ermenilerin yaşam ve ölüm hakkı üzerine antropolojik[3] ve metaforik bir söylemden faydalanmışlardır : "soğan". Dersim'de Aleviler ve Hristiyanlar arasındaki barışçıl ilişkilerin bir ifadesi olmuş olan "soğan" benzetmesi, daha sonra, kurucu devletin Mardin'deki Süryanileri ve Ermenileri Hristiyanlık çatısı altında, "düşman" temsili şeklinde aynılaştırdığı bir söylemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Soğan Kabuğu" Kadar Fark: Ermeniler ile Dersim Alevileri

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, devletin bölgesel bekası için hep bir sorun olarak görülen Dersim, "kontrolsüz" bir coğrafya olduğu öne sürülerek "güvenlik" kaygısı nedeniyle "ıslah etme" politikalarıyla yönetilmek istenmiştir. Cumhuriyet dönemi politikalarının en önemli aşaması, kurucu devletin etnik-ulusal fantezisini tehlikeden korumak için toplumların kimliklerini ve hareketlerini gözetlemeye, denetlemeye ve tarif etmeye odaklanmasıydı. Devletin Dersim'de yaşayan halkın etnik-dini kompozisyonuna dair bilgisi hem bölgede görevlendirdiği askeri/bürokratik kişilerin gözlemlerine, hem de yerel aktörlerin bu kişilere aktardıklarına dayanmaktaydı. Dersim'in batısındaki Koçgiri bölgesinden bir Dede, 1913 yılında Osmanlı memuru Hasan Reşit Tankut'a "*Ermenilerle Aleviler arasında temel farklılıklar bulunmadığını*" ve "*Ermenilerle Aleviler arasındaki farklılıkların bir soğan kabuğundan fazla olmadığını*" söylemiştir.[4] Dersim Alevileri ve Ermeniler arasında yakın bir ilişki olduğunu öne süren başka bir argümanın varlığından da bahsetmek lazım. Bu argüman Dersim'de yaşayanların, bu coğrafyayı keşfe çıkan misyonerler tarafından baskı yüzünden Hristiyanlıklarını gizleyen en eski geleneklere sahip Hristiyanlar olarak, bölgeye dönük araştırmalar yapan kimi araştırmacılar tarafından ise "Hristiyan pratiklere ve geleneklere sahip Kızılbaş Kürtler"[5] olarak resmedilmesidir.

Misyonerlerin, devletin, araştırmacıların ve kimi yerel aktörlerin yapmış olduğu bu tanımlamaların dışında, Dersimliler kendisini, bölgenin yerleşik kategorileri olan Kırmanc (Zaza) – Kurmanc (Kürt) – Alevi (Kızılbaş), Ermeni kimliklerinin harmanlandığı "Kırmanciye Beleke" (Çok renkli Kırmanci) olarak tariflemiştir.[6] Dolayısıyla Alevilik ile Ermenilik arasında "soğan kabuğu" kadar bir fark olduğunun belirtilmesi ve Dersim'e dair çok renkli Kırmanclığın ifade edilmesi, bir arada barışçıl ilişkiler içerisinde olunduğunun göstergesidir. Dersim'deki Aleviler ve Ermeniler arasındaki bu yakın ve barışçıl ilişkiler devletin 1915, 1921 ve 1938'in siyasi kullanımları ile ilgili ipucu verir. Özellikle soğan söylemi, pratik karşılığını 1921 yılında Koçgiri İsyanı'nda buldu. Koçgiri harekâtını yürüten İttihatçı Nurettin Paşa, "Zo'ları bitirdik, sıra Lo'larda!"[7] diyerek "Zo" diye adlandırdığı Ermenilerin fiziken ortadan kaldırıldığını ve sıranın "Lo"lara yani Alevi-Kürtlere geldiğini ifade etmişti.

Koçgiri harekatının üzerinden dört yıl gibi çok az bir zaman geçtikten sonra, yukarıda adı geçen Osmanlı memuru Hasan Reşit Tankut, 1925'te Şark İlleri Asayiş Müşavirliği'ne atanmış ve coğrafyanın etnik yapısına dair çeşitli raporlar hazırlamıştır. Bu raporlarda Dersim Alevileri ve Ermeniler ile ilgili yerelden edindiği "soğan kabuğundan farksız" olma durumuna yani aralarındaki yakınlığa vurgu yapmıştır : "Dersim Alevileri Ermeniler'i çok severler. Vatana ihanet etmiş, Türk kanunlarına topluca karşı koymuş âsi Ermeniler, Dersim'de bir ana kucağı bulmuştu."[8] Tankut'un

bu ifadelerinin 1938 Dersim katliamına doğru giden süreçte devlet tarafından bir bilgi olarak tutulduğunu ve bu sürece yön verdiğini söylemek mümkün. Dolayısıyla Ermeniler ile Alevilerin farksız olduğuna dair yerelden edinilen ve yukardan/tepeden pratiğe dönüştürülen bu bilgi, her iki toplumun kurucu devlet tarafından ortadan kaldırılması gereken bir "düşmana" dönüştürüldüğünü göstermektedir.

"Soğan Soğandır": Ermeniler ve Süryaniler

Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinin önemli bir kavşağında yer alan Mardin, sahip olduğu etnik ve dinî grupların (Süryaniler, Kürtler, Araplar (Mhalmi), Ermeniler, Yahudiler, Nestoryenler, Keldaniler ve Türkler) çeşitliliği nedeniyle "medeniyetler beşiği" ve "kültürel harmoni" gibi imgelerle tasvir edilmiştir. Ancak kentin hoşgörülü ve çok kültürlü karakterini vurgulamak için uzmanlar ve siyasi otoriteler tarafından "kültürlerin barışçıl birlikteliği" olarak nitelendirilen bir toplumsal yaşam tasvirinin arka planındaki tarihsel hakikatler Mardin'e dair bu tasvirin oldukça yanıltıcı olduğunu ortaya koyar. 16. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başına kadar kentteki nüfus çoğunluğu Süryanilerden ve Ermenilerden oluşan Hristiyanlardan yana idi. Ancak 20. yüzyılın başlarında, nüfus bazındaki bu tarihsel süreklilik, Türk milliyetçiliği ve ulus-devletin etnik-dinî saflık politikaları nedeniyle büyük bir kopuş yaşamıştır. Bu politikalar sonucunda Mardin, yüzyılın çeyreğinde bir Müslüman kenti haline gelmiştir.[9] 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 1915'te etnik temizliğe ve kitlesel tehcire maruz bırakılan Mardin Ermenilerinin nüfusu büyük ölçüde azalmış ve kentteki varlıkları neredeyse yok edilmiştir. Süryani nüfus da Ermenilere uygulanan bütün şiddet politikalarından etkilenmiş ve geçmişe kıyasla çok daha küçük bir nüfusla günümüze kadar kentteki varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.

Mardin'deki Hristiyan nüfusun ilk şiddetli tehciri Abdülhamit döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde, Abdülhamit ağırlıklı olarak Sünni-Kürtlerden oluşan Hamidiye ordusunu organize etmiştir.[10] Mardin yakın tarihi içerisindeki ikinci etnik arındırma süreci ise Jön Türk hükümetinin Hristiyanlara yönelik sistematik ve planlı yıkım politikalarıyla gerçekleşmiştir. 1915 yılı Süryaniler arasında "Sayfo" yani "kılıç yılı" olarak bilinir. Ancak bu yılda Ermenilerin kitlesel olarak ortadan kaldırılması Süryanilere göre daha sistematik ve kapsamlı olmuştur, çünkü devlet daha açık bir şekilde Ermenileri "öldürme amacıyla hareket etmiştir".[11] 1915'in genel sonucuna bakıldığında İttihat Terakki'nin Türkçü ideolojisinin, tamamlayıcı bir önlem olarak Süryanilerin Ermenilerle beraber ortadan kaldırılması kararını uygulamaya koyduğunu söyleyebiliriz.[12]

Mardin'deki Ermeniler ve Süryaniler arasında zulümle inşa edilen bu ortaklık, "ırk veya mezhep ayrımı yapmadan aynı kaderi yaşadıkları"[13] şeklinde ifade edilmektedir. Ancak devletin, şiddetini bu iki Hristiyan toplumuna pay etmesinin arkasında Ermeniler ve Süryaniler arasındaki farklara, benzerliklere, ilişkilere dair iki tür bilgiye sahip olduğunu söylemek mümkün. İlk olarak, Süryanilerin Ermeni milletine tabi bir grup olarak bilinmeleri olduğunu söyleyebiliriz, bu durum dönemin kayıtlarında şu şekilde ifade edilmiştir: "Ermeni milletine tabi Süryani taifesi ya da Ermeni millet kullarına bağlı Süryani taifesi."[14] Bu bağlı olma durumu Osmanlı yönetimi altında Süryanilerin ayrı bir millet olarak görülmediğini ortaya koymaktadır. Süryaniler ancak 1912 yılı nizamnamesinde millet olarak yasal statülerine kavuşmuştur.[15] Devletin ve diğer iktidar odaklarının ikinci bilgisi ise, Ermeniler ile Süryanilerin birlikte yaşayan ve aralarında tarihsel etkileşimler olan en yakın komşular olmalarıdır. Dönemin yönetici ve askeri kademesindeki yetkililer bu yakın ilişkiyi şu şekilde ifade etmişti: "Soğan soğandır, onun kırmızı ya da beyaz olması fark etmez, hepsi kıyılmalı."[16]Bu ifadeden anlaşılacağı gibi, Süryanilerin ve Ermenilerin etnik ve kültürel kimliklerini Hıristiyanlık ile birleştirmiş, 1915'te bir fark gözetilmeden her iki topluma yönelik planlı ve sistematik bir soykırım amaçlanmıştır.

Sonuç olarak Alevilerin, Ermenilerin ve Süryanilerin ama gerçekte Hristiyanlık ve Aleviliğin "soğan" temsili üzerinden aynılaştırılması sadece akıllara kazınan birer söylemsel sahneden ibaret değildir;

kurucu devletin ulus tahayyülünü gerçekleştirebilmek için fiziken yok etmeden önce bu toplumsal grupları kategorize etmesi, damgalaması ve onların hukuki varlıklarını ortadan kaldırmasıdır.

[1] Dr. Sosyolog

[2] Bauman, Z. (2001). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press, s. 91-92.

[3] "Soğan" söyleminin antropolojik olduğunun ifade edilmesi, kurucu devletin Aleviler ve Süryanileri Ermeniler ile aynılaştıracak bir bilgiye sahip olduğu izlenimi bırakmasına dayanıyor.

[4] "Ermenilerle Aleviler arasındaki farklılıklar bir soğan kabuğundan fazla değildir; Tanrı'nın Baba, Oğul ve Ruh, olduğu inancı bizde Allah, Muhammed, Ali üçlemesidir. Onların on iki havarisi vardır; bizim de on iki imamımız. Dua ve oruç vakitleri her iki halkta da neredeyse aynıdır. Onlar göğüslerinde haç çıkartarak şehadet ederler, biz de avuçlarımızı göğsümüze koyarız. Biz sonradan kutsal üstadımız Ali'nin yolundan gittiği miz için kendimize Alevi diyoruz. Bunun dışında aramızda bir fark yoktur." Bkz. Kieser, H.L.(2005). *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim: İstanbul.s. 549-50

[5] Moosa, M. (1988). *Extremist Shiites; The Ghulat Sects*. New York: Syracuse University Press..

[6] Tosun, M. (2018) "Dersim'den Öte Bir Memlekette Hay'lı Zamanlar: Hozat Ermenileri". Hozat Kitabı içinde, der. Şükrü Aslan, Zeliha Hepkon, İstanbul: Ütopya Yayınevi.

[7] Akt. Nuri Dersimi (2004) *Kürdistan Tarihinde Dersim*. İstanbul: Doz, s.158.

[8] Bayrak, M (1994). "Gizli Zazalar", *Kürdoloji Belgeleri-I* içinde, Özge yay: Ankara, s.472

[9] Aydın, S, Emiroğlu, K., Özel, O. ve Ünsal, S. (2001). *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet,* ,gazetesie Soğan Kabukları",ss:ığınıTarih Vakfı, s.127

[10] Kieser, H. L.(2005). *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim: İstanbul, s. 206

[11] Bloxham, D. (2005). *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Oxford: Oxford University Press, s.11.

[12] Kevorkian, R. (2013). "Süryaniler ve Ermeniler: 1915'te Yaşanan Ortak Kader" *Mardin Tebliğleri: Mardin ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı, s. 222.

[13] Travis, H. (2011) "The Assyrian Genocide: A tale of Oblivion and Denial", *Forgotten Genocide* içinde, ed. Lemarchand, R., University of Pennsylvania Press: Philadephia.

[14] Özçoşar, İ. (2008). *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*. Beyan Yayınları: İstanbul, s. 61-62.

[15] Özcoşar, age, s. 66.

[16] "Dönemin hükümet ve askeri yetkilileri Adıyaman'da birçok köydeki Ermeni ve Süryanileri imha etmeye başlarlar. Sıra Adıyaman'ın Wank köyündeki Süryanilere gelince köye doğru hareket eder ve ilk önce köyün ağasıyla görüşürler. Köyün ağası Şeyho Bey, jandarmaya: 'Bu köy Ermeni köyü değildir. Burası Süryani köyüdür' demesine karşılık komutan şunu söyler; 'Bizim için soğanın kabuğunun rengi önemli değil, kokusu önemlidir. Soğan soğandır' diyerek köydekilerin Ermeni Süryani olmalarının önemli olmadığını, kendileri için bunların Hıristiyan olmasının yeterli olduğunu

belirtmiştir”. Bkz. Rabo, M., (2013) “1915 ve Soğan Kabukları”, *Sabro*, Mayıs 2013

Barışı Radikalleştirmek yazı dizisi-7

Editör: Mehtap Tosun & Yasin Sunca

Redaksiyon & Son Okuma: Merve Fidan & Sevcan Tiftik

This project is funded by the European Union.
Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.

HAKLARA DESTEK
İnsan Hakları Örgütlerini Destekleme Programı

Bu blog yazısı Haklara Destek Programı kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Demokrasi, Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Derneği’ne aittir ve Avrupa Birliği’nin ve/veya Haklara Destek Programı’nın görüşlerini yansıtmamaktadır.